

ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ (19ος-20ός αι.)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Στη μελέτη αυτή εξετάζονται οι σχέσεις του σαμιακού με τον μικρασιατικό μοναχισμό, σε επίπεδο περιουσιακών στοιχείων, αλλά και σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού. Οι σχέσεις αυτές, που ξεκίνησαν ήδη από τα βυζαντινά χρόνια, κορυφώθηκαν κατά τον 19ο και τον 20ο αιώνα, και έσβησαν βαθμιαία μετά την ένταξη της Σάμου στο ελληνικό κράτος (1912) και την Μικρασιατική Καταστροφή (1922) που απομάκρυνε τους Έλληνες της Μικράς Ασίας από τις προγονικές εστίες τους. Ωστόσο, γονιμοποίησαν πνευματικά τη Σάμο και την πλούτισαν με πολλά κειμήλια, χειρόγραφα, βιβλία και έργα τέχνης, που αποτελούν σήμερα περιουσία των μοναστηριών της.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Μικρά Ασία, μοναχισμός, Σάμος, εκκλησιαστικά κειμήλια, μοναστήρια, Ορθόδοξη Εκκλησία.

RESUMEN: En este estudio se analizan las relaciones entre el monacato de Samos y el minorasiático, en el terreno de los bienes materiales y en el del elemento humano. Estas relaciones, que comenzaron ya en época bizantina, culminaron en los siglos XIX-XX y desaparecieron progresivamente tras la incorporación de Samos al Estado griego (1912) y el Desastre minorasiático (1922), que alejó a los griegos de Asia Menor de sus asentamientos ancestrales. Con todo, fecundaron espiritualmente Samos y la enriquecieron con numerosos tesoros, manuscritos, libros y obras de arte, que conforman actualmente el patrimonio de sus monasterios.

PALABRAS CLAVE: Asia Menor, monacato, Samos, tesoros eclesiales, monasterios, Iglesia ortodoxa.

Είναι γνωστό, από τη σχετική βιβλιογραφία, ότι μέσα στον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα ο μοναχισμός στη Σάμο γνώρισε μια αξιοσημείωτη άνθιση, τόσο αριθμητικά όσο και ποιοτικά. Η άνθιση αυτή, που συμβαδίζει σχεδόν με την επιβολή και ανάπτυξη του καθεστώτος της Ηγεμονίας της Σάμου (1834/35-1912), οφείλεται σε διάφορες κοινωνικές, οικονομικές και πνευματικές συνθήκες, και αντιστράφηκε μετά την παύση τους, ώστε στο πρώτο και, κυρίως, στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα τα μοναστήρια της Σάμου να γνωρίσουν μία περίοδο ερήμωσης και παρακμής.

Ήδη από τα βυζαντινά χρόνια έχουμε την παρουσία στη Σάμο του Παύλου του Λατρινού, από το όρος Λάτρος της Μικράς Ασίας, ο οποίος διέμεινε στο νησί και ίδρυσε εδώ οργανωμένες μοναστικές κοινότητες, στη Παναγία την Μακρυνή, τον άγιο Χαράλαμπο Καλλιθέας και στον άγιο Γεώργιο Δρακαίων¹. Το ίδιο συνεχίστηκε και μετά την πύκνωση του πληθυσμού και την αποκατάσταση της ζωής στη Σάμο, αφού το 1586 δύο Μικρασιάτες αυτάδελφοι μοναχοί, ο Νείλος και ο Διονύσιος, διεπεραιώθηκαν στη Σάμο και ίδρυσαν τη μονή της Μεγάλης Παναγίας², ενώ το 1592 ο Νείλος ίδρυσε και τη μονή του Τιμίου Σταυρού³, ολοκληρώνοντας το δίδυμο των μεγάλων μοναστηριών στο κέντρο του νησιού.

Οι Μικρασιάτες μοναχοί έκτοτε συνέβαλαν καθοριστικά στην αύξηση και παγίωση του μοναχισμού στη Σάμο. Μερικοί απ' αυτούς μάλιστα ανέλαβαν και την ηγουμενία των μονών τους, όπως συνέβη με τον Χριστοφόρο τον εξ Αγκύρας, έναν δυναμικό και οργανωτικό μοναχό, που το 1794 ανέλαβε ηγούμενος της μονής Τιμίου Σταυρού⁴, και έμεινε στην εξουσία ως το 1814. Αλλά και το μετόχι της μονής Βροντά, το γνωστό ως Παναγία του Κότσικα, κοντά στο Βαθύ, ιδρύθηκε το 1730 ή το 1735, από τον μοναχό Αζαρία, ο οποίος καταγόταν από τη Νέα Έφεσο και βρήκε στην τοποθεσία εκείνη εικόνα της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής, μετά από σχετικό αποκαλυπτικό όνειρο που είδε⁵.

Στη μονή του Τιμίου Σταυρού, που φαίνεται ότι διατηρούσε τις πιο στενές σχέσεις με την Μικρά Ασία απ' όλα τα σαμιακά μοναστήρια, είναι ενδεικτικές οι πληροφορίες που έχουμε από τον κατάλογο των κοιμηθέντων αδελφών, ο

¹ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΙΑΗΡΟΚΑΣΤΡΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΠΑΠΑΛΗΣ), *Η Εκκλησία της Σάμου από της ίδρύσεως αυτής μέχρι σήμερα*, Σάμος 1967, σ. 111-115. Για τις σχέσεις του Παύλου με τη Σάμο βλ. και Μ. ΒΟΥΡΛΙΩΤΗΣ, «Συμβολή στην έρευνα για την ερήμωση της Σάμου», *Σαμιακή Επιθεώρηση* 6 (1979), σ. 161-163. Ο ΙΔΙΟΣ, «Ο όσιος Παύλος ο νέος στη Σάμο κατά τα έτη 930 και 940 μ.Χ.», *Σαμιακή Επιθεώρηση* 8 (1984), σ. 55. Παλαιότερα βλ. και Επ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Σαμιακά ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, 4, εν Σάμω 1886, σ. 172-175.

² ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΙΑΗΡΟΚΑΣΤΡΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, ό.π., σ. 147.

³ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΙΑΗΡΟΚΑΣΤΡΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, ό.π., σ. 175.

⁴ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΙΑΗΡΟΚΑΣΤΡΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, ό.π., σ. 190.

⁵ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΙΑΗΡΟΚΑΣΤΡΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, ό.π., σ. 279.

οποίος σώζεται στους κώδικες 118 και 88 της Ιεράς Μητροπόλεως Σάμου⁶. Ενδεικτικά σταχυολογούμε τα ακόλουθα παραδείγματα:

ΟΝΟΜΑ	ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ
Μεθόδιος	Ντωμάτια	10 Οκτωβρίου 1824
Άνθιμος	Ντωμάτια	17 Μαΐου 1830
Βενέδικτος	Ντωμάτια	25 Οκτωβρίου 1834
Δανιήλ	Γκιουζέλ Χισάρ	24 Οκτωβρίου 1835
Αρσένιος	Έφεσος	15 Ιανουαρίου 1838
Δανιήλ	Γκιουζέλ Χισάρ	1841

Η παρουσία των Μικρασιατών μοναχών οδηγεί στην σύναψη μιας σειράς δικαιοπραξιών, που αυξάνουν την περιουσία των σαμιακών μονών στην μικρασιατική ενδοχώρα. Στη μονή Ζωοδόχου Πηγής της Σάμου, για παράδειγμα, έχουμε αφιερώσεις από το Άκ Κιοϊ (1788)⁷, κτηματική περιουσία στον Καραβά, που το 1872 εκποιείται με σχετική άδεια της Ηγεμονικής Κυβέρνησης⁸, αλλά και κτήματα στις Κυδωνιές (1820)⁹. Τις σχέσεις όμως αυτές μπορούμε συστηματικά να μελετήσουμε στην περίπτωση της μονής Τιμίου Σταυρού, της οποίας οι κώδικες πρόσφατα μελετήθηκαν και εκδόθηκαν σχολιασμένοι¹⁰. Από τον κώδικα 118, για παράδειγμα, προκύπτει ότι στο χρονικό διάστημα 1800-1820 έχουμε τις εξής περιπτώσεις αφιερώσεων από χριστιανούς μικρασιατικών οικισμών προς το σαμιακό μοναστήρι, καθώς φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα:

ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΦΙΕΡΩΣΕΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Κουσάντασι	67	23,67%
Γκιουζέλ Χισάρ	51	18,02%
Ντωμάτια	58	20,49%
Κελεμπέσι	26	9,18%
Άκ Κιοϊ	31	10,95%
Γέροντας	30	10,60%
Κιρκιντζές	13	4,59%
Θύρα	7	2,47%

⁶ Τη πλήρη και σχολιασμένη έκδοση του κώδικα βλ. στους Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ-ΤΑΤ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, *Η μοναστηριακή ζωή στη Σάμο (τέλη 18ου-19ου αι.) Η μαρτυρία των κωδίκων της Ιεράς Μονής Τιμίου Σταυρού Σάμου*, Αθήνα 2004.

⁷ Τατ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, «Αρχείο της μονής Ζωοδόχου Πηγής Σάμου», *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου* 6 (1988-1992), σ. 200-201.

⁸ Τατ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, ό.π., σ. 276, αρ. 311.

⁹ Τατ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, ό.π., σ. 249, αρ. 219.

¹⁰ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ-ΤΑΤ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, ό.π., σ. 41, 43.

Συνολικά, από όλη την περιουσιακή διαχείριση του μοναστηριού προκύπτει ότι κατά τον 19ο αιώνα το 68,86% των δικαιοπραξιών αφορούσε περιουσιακά στοιχεία που βρίσκονταν στη Σάμο και το 31,13% αντίστοιχα περιουσιακά στοιχεία της Μικράς Ασίας. Ας σημειωθεί επίσης ότι συνήθως αφιερώνονται κτήματα ή και μεμονωμένα δένδρα, οι αφιερώσεις όμως επίσης περιλαμβάνουν σκεύη, καθημερινά ή και λειτουργικά, υφάσματα, είδη διατροφής, κάποτε και ένα ολόκληρο κοπάδι¹¹.

Ανάλογες είναι και οι προσφορές ειδών με σκοπό την καταγραφή ονομάτων στα δίπτυχα του μοναστηριού και την μνημόνευσή τους στην πρόθεση, μια πάγια πηγή εισοδήματος για τα οργανωμένα μοναστικά κέντρα του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού. Στο διάστημα 1800-1820 έχουμε τις ακόλουθες καταγραφές ονομάτων από μικρασιατικούς οικισμούς: Κουσάντασι, 69– Γκιουζέλ Χισάρ, 57– Ντωμάτια, 75– Κελεμπέσι, 29– Άκ Κιοϊ, 37– Γέροντας, 38– Κιρκιντζές, 15– Θύρα, 8. Οι αριθμοί αυτοί δείχνουν έναν συνδυασμό οικονομικών μεγεθών και πνευματικής επίδρασης, που είναι συνηθισμένος στην καθημερινή ζωή των μοναστικών κοινοτήτων κατά την τουρκοκρατία.

Κάποτε, η αγορά κτημάτων στη Μικρά Ασία φαίνεται ότι αντιμετωπίζεται ως μία επικερδής οικονομική επένδυση από τις σαμιακές μοναστικές αδελφότητες. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της μονής Νέας Ζωοδόχου Πηγής ή Αγίας Τριάδας, στους Μυτιληνιούς της Σάμου. Από τον κώδικα της μονής προκύπτει ότι από το 1841 ως το 1843 η αδελφότητα επένδυσε τις οικονομίες της αγοράζοντας κτήματα στο Αϊδίι και στο Τσαγκλί, συνολικά επτά μεγάλα αγροτεμάχια¹², με έμπνευση μάλιστα του ιδρυτή της μονής, του ιερομόναχου Νεόφυτου Δρίνη, ο οποίος ασκούσε τότε την ηγουμενία. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι η αδελφότητα απλώς ακολουθεί μια συνηθισμένη πρακτική, σύμφωνα με την οποία τα μοναστήρια επένδυαν το χρηματικό τους πλεόνασμα σε γη, ώστε να εξασφαλίζουν την μελλοντική οικονομική επιβίωση των μοναχών. Έτσι, η μικρασιατική γη αποτελούσε μια έξοχη περίπτωση επένδυσης, κοντά στη Σάμο και ταυτοχρόνως με υψηλό ποσοστό κέρδους, λόγω της ευφορίας και της παραγωγικότητας της γης. Παρόμοια στοιχεία έχουμε και από τον κώδικα της μονής Αγίας Ζώνης της Σάμου, στην τοποθεσία Βλαμαρή, κοντά στο Βαθύ¹³.

¹¹ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ-ΤΑΤ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, *ό.π.*, σ. 25.

¹² Στ. ΚΕΚΡΙΔΗΣ, «Ο κώδικας της Ιεράς και Πατριαρχικής Μονής της Ζωοδόχου Πηγής της Νέας, της κατά τους Αγιάδες», *Σαμιακές Μελέτες* 3 (1997-1998), σ. 376-378, όπου και οι ελληνικές περιλήψεις των αντιστοιχών οθωμανικών δικαιοπρακτικών εγγράφων.

¹³ Βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Μοναστική ζωή και παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά. Η μαρτυρία του κώδικα της Ιεράς Μονής Αγίας Ζώνης Σάμου*, Αθήνα 1998, σ. 119.

Η ύπαρξη κτηματικής περιουσίας στη Μικρά Ασία οδήγησε στην ανάγκη καθιέρωσης επιτρόπων κάθε μονής εκεί, ώστε να εξυπηρετούνται καλύτερα τα συμφέροντα της αδελφότητας. Συμβαδίζει αυτή η πρακτική με τον ορισμό ανάλογων επιστατών του ηγεμονικού καθεστώτος στα μικρασιατικά παράλια, η οποία έχει επαρκώς μελετηθεί από την υπάρχουσα βιβλιογραφία¹⁴. Καθώς μάλιστα τα σαμιακά μοναστήρια ανέκαθεν υπέφεραν από λειψανδρία, δεν στέλνονται μοναχοί ως μετοχάρηδες ή οικονόμοι, όπως συμβαίνει με τα μεγάλα μοναστήρια της Πάτμου, του Σινά και του Αγίου Όρους, αλλά εκλέγονται λαϊκοί, κάποτε μάλιστα και γυναίκες, πρόσωπα φιλικά και έμπιστα για το μοναστήρι, ώστε να ασκήσουν τα καθήκοντα του επιστάτη. Στον κώδικα 118 της μονής του Τιμίου Σταυρού, για παράδειγμα, έχουμε την καταγραφή μιας πράξης ορισμού ως επιτρόπων του χατζή Μιχελή στα Ντωμάτια και του Σαρή Νικόλα στο Άκ Κιοϊ, που είχαν επιπροσθέτως το καθήκον να καταγράφουν τα αφιερώματα των ντόπιων προς το μοναστήρι, με κάθε λεπτομέρεια, και να αποστέλνουν τους σχετικούς καταλόγους στη μονή¹⁵. Έτσι, και η μονή θα ήξερε την περιουσία της, και οι αφιερωτές θα μνημονεύονταν στις διάφορες ακολουθίες.

Συχνά ήταν προσκυνηματικοί οι λόγοι που συνέδεαν τους Μικρασιάτες, μοναχούς και λαϊκούς, με τα μοναστήρια της Σάμου. Οι θαυματουργίες βεβαίως δεν απουσίαζαν: το 1810 αναγράφεται στον κώδικα 118 της μονής Τιμίου Σταυρού: *κατά μήνα Σεπτέμβριον έγραψε ο Δημήτρης [...] να δώσει στο μοναστήριον ένα μουλάρι νέον, δια το παιδίον του Κωνσταντή, οπού το έφερεν εδώ άρρωστον, και έγειανε θεία χάριτι*¹⁶. Από τη συνέχεια της αφήγησης, βλέπουμε ότι ο Δημήτρης είχε έρθει από την Μικρά Ασία με την ελπίδα ενός θαύματος, αφού η θαυματουργική φήμη του Τιμίου Σταυρού είχε ευρύτατα διαδοθεί στην μικρασιατική ενδοχώρα¹⁷.

Αυτό εξηγεί και την αθρόα προσέλευση προσκυνητών από την Μικρά Ασία στο πανηγύρι του μοναστηριού, στις 14 Σεπτεμβρίου, εορτή της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού¹⁸. Από μαρτυρίες του τέλους του 19ου και των αρχών του

¹⁴ Βλ. σχετικά Γ. ΜΟΥΤΑΦΗΣ, «Σάμιοι υπήκοοι και επιστασίες στη Μικρά Ασία κατά την ηγεμονική περίοδο», *Σαμιακές Μελέτες* 1 (1993-1994), σ. 143-178. Ο ΙΔΙΟΣ, «Η παρουσία Σομίων στη Μικρά Ασία και Αίγυπτο κατά την ηγεμονική περίοδο 1875-1912: κίνητρα και καταστάσεις», *Πρακτικά Συνεδρίου "Η Σάμος από τα Βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα"*, 2, Αθήνα 1998, σ. 97-128, με σχετικά παραδείγματα και την παλαιότερη βιβλιογραφία.

¹⁵ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ-ΤΑΤ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, ό.π., σ. 128.

¹⁶ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ-ΤΑΤ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, ό.π., σ. 243.

¹⁷ Πρβλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Όψεις των σχέσεων Σάμου και Μικράς Ασίας», στο: *Σαμιακά Λαογραφικά και Εκκλησιαστικά Σύμμεικτα*, 2, Αθήνα 2002, σ. 511. Πρβλ. και Ν. Α. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, «Εδώ είναι ο Μεγαλόχαρος», *Αρχαίον Σάμου* 1 (1946), σ. 235.

¹⁸ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Λαϊκή λατρεία και θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων της Σάμου*, Αθήνα 1991, σ. 63. Πρβλ. Ιω. ΚΟΥΚΟΥΛΗΣ, *Η νήσος Σάμος*, εν Ιεροσολύμοις 1910, σ. 88. Αγαθ. ΑΝΤΩ-

20ού αι. μαθαίνουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των προσκυνητών ήταν Μικρασιάτες, οι οποίοι επί τρεις ή τέσσερις μέρες κατασκήνωναν έξω από τη μονή, ευλαβούμενοι και διασκεδάζοντες. Μικρασιάτες ήταν και πολλοί από τους μοναχούς, που συνέβαλαν στην άνθιση του μοναχισμού στο νησί, κατά τον 19ο αι. Η ερήμωση των σαμιακών μοναστηριών περί τα μέσα του 20ού αι. εν μέρει οφείλεται στην βιολογική παρακμή των γενεών εκείνων των μοναχών, αλλά και στον ξεριζωμό του Μικρασιατικού Ελληνισμού από τις προγονικές του εστίες, μετά το 1922, που αν συνδυαστεί με την διακοπή των σχέσεων Σάμου και Μικράς Ασίας, μετά την κατάργηση του ηγεμονικού καθεστώτος και την ενσωμάτωση της Σάμου στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, το 1912, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι έκλεισε για τον σαμιακό μοναχισμό μια μεγάλη και πλούσια πηγή προσωπικού, οδηγώντας τον στον μαρασμό και στην συρρίκνωση.

Φυσικά, οι σχέσεις αυτές δεν είχαν πάντοτε αίσια έκβαση. Το 1834, για παράδειγμα, εμφανίστηκε στη μονή του Τιμίου Σταυρού Σάμου ο μπάμπα Νικόλας Μωραΐτης Μπεκιάρης, ο οποίος δήλωσε ότι δεν ήταν πουθενά μπερδεμένος και ότι ήθελε να γίνει μοναχός, αγόρασε μάλιστα και 53 γίδια, να τα εξουσιάζει όσο ζει, υπό τον όρο μετά τον θάνατό του να περνούν στην εξουσία της μονής. Φαίνεται όμως ότι δεν άντεξε τη ζωή του δοκιμίου μοναχού, αφού ο κώδικας σημειώνει: *ούτως μετ' έπειτα έφυγεν, και ό, τι είχε το επήρσε*¹⁹.

Περισσότερο ενδιαφέρουσα όμως είναι η περίπτωση του Νικόλαου, ενός φτωχού νέου από το Κουσάντασι, μια περιοχή που βρισκόταν στην άμεση σφαίρα συμφερόντων και επιρροής του μοναστηριού του Τιμίου Σταυρού Σάμου, τόσο στο οικονομικό, όσο και στο πνευματικό επίπεδο. Ο Νικόλαος πήγε στο μοναστήρι ως δόκιμος το 1813, και ονομάστηκε Νικόδημος. Σε λίγες μέρες ζήτησε άδεια να πάει στο Κουσάντασι για να δει τους δικούς του, και οι μοναχοί του έδωσαν 50 γρόσια για να κάνει κάποια ψώνια της μονής, ένα κατάστιχο με χρέη προς το μοναστήρι από την περιοχή, ώστε να τα εισπράξει, και την εντολή να παραλάβει από τον αντιπρόσωπο της μονής χρήματα από πώληση μεταξιού στα μικρασιατικά παράλια. Ο Νικόλαος εμφανίστηκε ξανά στο μοναστήρι μετά δέκα χρόνια, το 1823, καλοντυμένος και ευκατάστατος. Το 1826 η αδελφότητα θέλησε να διανείμει όσα είχε αφήσει εκεί, για να καλύψει το χρέος του των 45 γροσίων και 60 παράδων προς διάφορους μοναχούς, βρέθηκαν μάλιστα και αποδέκτες των ήδη κουρευλιασμένων και σκοροφαγωμένων ρούχων του²⁰.

ΝΙΟΥ, «Η εν Σάμω Ιερά Μονή του Τιμίου Σταυρού», *Σαμιακών Ημερολόγιον* 1953, σ. 130-132. Παντελεήμων ΜΠΑΡΔΑΚΟΣ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΑΜΟΥ ΚΑΙ ΙΚΑΡΙΑΣ, *Το μοναστήρι του Μεγάλου Σταυρού της Σάμου, Σάμος (χ.χρ.)*, σ. 45-48, 95. Ι. Ν. Κ. «Περί της Ιεράς Μονής του Τιμίου Σταυρού», *Σαμιακά Χρονικά* 8-9 (1939), σ. 42-44.

¹⁹ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ-ΤΑΤ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, ό.π., σ. 430.

²⁰ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ-ΤΑΤ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, ό.π., σ. 72.

Αντά ωστόσο, μαζί με τις αναφορές σε κλοπές κατά τη διάρκεια των πανηγύρεων, φαίνεται ότι αποτελούσαν εξαιρέσεις, οι οποίες απλώς επιβεβαιώνουν τον κανόνα των άψογων και αρμονικών σχέσεων ανάμεσα στους μοναχούς της Σάμου και στους απέναντι ελληνικούς και χριστιανικούς μικρασιατικούς πληθυσμούς. Ιδιαίτερα μάλιστα για τη μονή του Τιμίου Σταυρού ήταν τόση η φήμη των θαυματουργικών ιδιοτήτων της εφέστιας εικόνας της, ώστε και πολλοί μουσουλμάνοι έρχονταν από τη Μικρά Ασία για να προσκυνήσουν, να αφιερώσουν είδη, να προσευχηθούν και να ζητήσουν την υπερφυσική προστασία και παρέμβαση του Τιμίου Σταυρού στη ζωή τους. Το φαινόμενο της συμμετοχής μουσουλμάνων στην ορθόδοξη λαϊκή λατρεία είναι ευρύτερα γνωστό, από πολλές περιοχές στις οποίες συνυπήρξαν οι δύο θρησκείες²¹, ωστόσο η διαπίστωσή του εδώ έχει την ιδιαίτερη σημασία της, αφού στην περίπτωση της Σάμου οι μουσουλμάνοι περνούσαν τη θάλασσα για να μεταβούν από τις πατρίδες τους στο νησί, γεγονός που δείχνει και την μεγάλη συναισθηματική και ψυχική φόρτισή τους.

Όπως και παραπάνω αναφέρθηκε, μοναχοί από την Μικρά Ασία συνδέονται με την ανάπτυξη οργανωμένου μοναχισμού στη Σάμο ήδη από την αρχή της εμφάνισής του στο νησί. Πρόκειται για μια σχέση επανατροφοδότησης, η οποία ουσιαστικά σταμάτησε μόνο μετά το 1922, οπότε και τροποποιήθηκαν δραματικά οι γενικότερες πληθυσμιακές και ιστορικές συνθήκες στην περιοχή. Οι οικονομικές και αφιερωματικές σχέσεις με την Μικρά Ασία και τους Μικρασιάτες στήριζε βέβαια την ύπαρξη και τη συνέχιση της κάθε αδελφότητας, παραλλήλως όμως δημιουργούσε και τις προϋποθέσεις για την προέλευση και νέων μοναχών στα μοναστήρια του νησιού, ώστε ο μοναχισμός να συνεχίζεται και να αυξάνεται στη Σάμο.

Το 1830, στην απογραφή των κληρικών της Σάμου, αναφέρεται ένας Εφέσιος ιερομόναχος, ο Παρθένιος, στην ενορία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μυτιληνίων²², ο πάπα Μανόλης Κατζόγλου από τα Ντωμάτια στον άγιο Παντελεήμονα Κουμαραδαίων²³ και ο Κυδωνιεύς μοναχός Πανάρετος ως εργάτης της ενορίας του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στο Καρλόβασι²⁴. Στη

²¹ Βλ. σχετικά Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Christian Orthodox and Moslem popular religious customs: a study of influences and practices», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 78 (1995), σ. 805-814. Ευστρ. ΖΕΓΚΙΝΗΣ, «Κοινός λατρευτικός οίκος χριστιανών και μουσουλμάνων στην Ανατολή», στον τόμο: *Ιερά προσκυνήματα προπύργια της Ορθοδοξίας*, 2, Αθήνα (χ.χρ.), σ. 356-393.

²² Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, «Όνομαστικός κατάλογος των εν Σάμω ιερέων, ιερομονάχων και μοναχών. Μια απογραφή των κληρικών της Σάμου το 1830», *Αντιπελάργηση. Τιμητικός τόμος για τον Νικόλαο Α. Δημητρίου*, Αθήνα 1992, σ. 409.

²³ Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, ό.π., σ. 411.

²⁴ Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, ό.π., σ. 419.

μονή Μεγάλης Παναγίας υπήρχε ο ιεροδιάκονος Κύριλλος από το Άκ Κιοϊ²⁵, στη μονή της Παναγίας του Βροντά ο Εφέσιος μοναχός Ησαΐας²⁶, στη μονή του Τιμίου Σταυρού οι Εφέσιοι μοναχοί Αρσένιος, Δωρόθεος, Βενέδικτος²⁷ και στη μονή της Ζωοδόχου Πηγής ο Εφέσιος ηγούμενος Ιωσήφ και οι συντοπίτες του μοναχοί Νεκτάριος και Γεράσιμος, ο κελλάρης του μοναστηριού²⁸. Οι αριθμοί των Μικρασιατών μοναχών δεν είναι μεγάλοι, είναι όμως επαναλαμβανόμενοι, ενώ ορισμένοι από αυτούς φαίνεται να κατέχουν και καίριες διοικητικές θέσεις στις μονές της μετανοίας τους. Η μικρασιατική παρουσία είναι σταθερή, επαναλαμβανόμενη και δυναμική, στα σαμιακά μοναστήρια, σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Όλοι οι ερευνητές συμφωνούν ότι στους ναούς και τις μονές της Σάμου σώζονται πολλά, αξιόλογα και ασύλητα κειμήλια, καθώς και μεγάλος αριθμός παλαιού τύπων βιβλίων, εγγράφων και χειρογράφων, που αποτελούν τεκμήρια της ιστορίας και του πολιτισμού του νησιού. Ο μεγάλος αριθμός τους, αλλά και η συνήθως καλή κατάστασή τους και η ποιότητά τους εντυπωσιάζουν τον μελετητή. Πρόσφατα ο Δημ. Αποστολόπουλος, προσπαθώντας να απαντήσει στο ερώτημα για το πώς βρέθηκε στη μονή Τιμίου Σταυρού της Σάμου το μετέπειτα χφ. 12 της συλλογής της Ιεράς Μητροπόλεως Σάμου²⁹, ένα πραγματικά διάσημο χειρόγραφο που σώζει σπαράγματα από τον επίσημο κώδικα του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως της περιόδου 1474-1497, υπέθεσε ότι ήλθε από τον διάδοχο του κτήτορα μητροπολίτη Φιλιππουπόλεως Σαμουήλ Χαντζερή, τον Μακάριο Μπαλασάκη, διάκονος του οποίου ήταν ο μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Σάμου Κύριλλος ο Αγραφιώτης (1815 κ.εξ.), ή ότι ήλθε από κάποιον από τους Εφέσιους αδελφούς της μονής, για τους οποίους έγινε λόγος αμέσως παραπάνω³⁰.

Φαίνεται πραγματικά ότι υπήρχαν συγκεκριμένοι δρόμοι ελεύσεως όλων αυτών των πολιτισμικών αγαθών στο νησί. Ένας τέτοιος δρόμος ήταν τα

²⁵ Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, ό.π., σ. 422.

²⁶ Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, ό.π., σ. 423.

²⁷ Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, ό.π., σ. 424-425.

²⁸ Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, ό.π., σ. 426-427.

²⁹ Βλ. σχετικά Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο "Ιερός Κώδιξ" του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο β' μισό του ΙΕ' αιώνα: τα μόνα γνωστά σπαράγματα*, Αθήνα 1992, σ. 57 κ.εξ. Ο ΙΔΙΟΣ, *Ανάγλυφα μιας τέχνης νομικής. Βυζαντινό δίκαιο και μεταβυζαντινή "νομοθεσία"*, Αθήνα 1999, όπου σχετικές πληροφορίες και η παλαιότερη βιβλιογραφία για το χειρόγραφο αυτό, που βρίσκεται σήμερα στην Ιερά Μητρόπολη Σάμου, προερχόμενο από τη βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής Τιμίου Σταυρού του νησιού.

³⁰ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ο Φιλιππουπόλεως Σαμουήλ Χαντζερής, ένας άγνωστος κτήτορας ενός διάσημου σαμιακού χειρογράφου», *Πρακτικά Συνεδρίου "Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα"* 1, Αθήνα 1998, σ. 229-230 [Ο ΙΔΙΟΣ, *Για τους Φαναριώτες. Δοκίμες ερμηνείας και μικρά αναλυτικά*, Αθήνα 2003, σ. 220-221].

Αγιορείτικα και τα Σιναϊτικά μετόχια στη Σάμο, ένας άλλος είχε να κάμει με την πλησιόχωρη Πάτμο, τα μετόχια της και τις στενές της σχέσεις με το νησί, και ένας τρίτος περνούσε από την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη στη Σάμο, μέσω των απέναντί της μικρασιατικών παραλίων. Στον τρίτο αυτό και καθοριστικό δρόμο φαίνεται ότι σημαντικότερο ρόλο έπαιξε ο μικρασιατικός μοναχισμός και οι πολλές και ποικίλες σχέσεις του με τις σαμιακές μοναστικές αδελφότητες. Οι Μικρασιάτες μοναχοί, ερχόμενοι στα σαμιακά μοναστήρια, έφερναν μαζί τους πολλά κειμήλια, βιβλία και χειρόγραφα, τα οποία κατόπιν άφηναν στις μετάνοιές τους. Αν καταλογογραφηθούν και πάλι τα σαμιακά χειρόγραφα, με προσοχή στην κάθε σημείωση κάθε φύλλου τους, νομίζω ότι θα προκύψουν πολλά ακόμη τεκμήρια αυτών των στενών σχέσεων, ιδίων ανάμεσα στα μοναστήρια του νησιού, το Κουσάντασι και τους Εφέσιους. Ας μην ξεχνούμε ότι ακόμη και ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος ο εξ Εφέσου στη Σάμο κατέφυγε για να σωθεί από την μανία των Τούρκων³¹, δείχνοντας ότι οι σχέσεις ανάμεσα στους δύο αυτούς τόπους ήταν πολύ πιο στενές απ' όση ίσως μπορούμε σήμερα να υποθέσουμε.

Σαμιακός και Μικρασιατικός μοναχισμός κινήθηκαν παράλληλα, ο πρώτος συχνά ως απότοκο του δεύτερου, και τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αι. Έκτοτε οι γενικότερες συνθήκες άλλαξαν, και οι παγωμένες επί αιώνες σχέσεις και επαφές στη περιοχή τροποποιήθηκαν ή ακυρώθηκαν. Μέσα σε αυτές τις κοσμογονικές αλλαγές ο μοναχισμός στη Σάμο οδηγήθηκε στον μαρασμό και παρ' ολίγο να σβήσει. Σήμερα γνωρίζει μια νέα αναγεννητική περίοδο, που ευχής έργο θα ήταν αν πλησίαζε το παλαιό κλέος. Έστω και τώρα, οι παλαιοί σπόροι μπορούν να ανθίζουν, δείχνοντας όχι μόνο τη ζωντάνια τους, αλλά και την αναγκαιότητα του διαχρονικού μηνύματος που φέρουν για τον σύγχρονο κόσμο.

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

*Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας
Π. Τσαλδάρη 1
69100 ΚΟΜΟΤΗΝΗ (Ελλάς)*

³¹ Βλ. σχετικά Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος ο εξ Εφέσου (†1801). Εισαγωγή-αγιολογικά κείμενα-ακολουθίες*, Αθήνα 1996, όπου και η δημοσίευση των σχετικών συναξαριακών κειμένων.

